Székely Melinda PhD

dszekelymelinda@gmail.com
tszv. egyetemi docens (SZTE BTK Ókortörténeti Tanszék)

Theodosius, a „látható isten”

Pacatus vallásáról

Theodosius, the „visible God”
On the religion of Pacatus

Abstract

The religion of Pacatus, author of the panegyric addressed to Theodosius I, has been debated by scholars during the past decades. In her 2003 monograph, Anne-Marie Turcan-Verkerk came to the conclusion that Pacatus could have also been the author of the poem *De cereo paschali.* On the basis of the interpretation of this poem, Turcan-Verkerk argues that Pacatus Drepanius should be regarded as a committed Christian author. In my opinion Pacatus, at the time of the composition of the panegyric, rather would have accepted the beliefs of (pagan) henotheism. The change in the religious policy of Theodosius I – the incipient tolerance towards paganism which switched to the persecution of the pagans – could have played a part in Pacatus' choice to meet the requirements of the period and those of the emperor in his writings.

In the second part of my article I publish the first Hungarian translation of the *caput*s 15–20 of Pacatus' *Panegyricus.*

Keywords

Pacatus, Theodosius I, panegyric, Christianity, paganism, religion

DOI 10.14232/belv.2019.1.9 https://doi.org/10.14232/belv.2019.1.9

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Székely Melinda (2019): Theodosius, a „látható isten”. Pacatus vallásáról. Belvedere Meridionale 31. évf. 1. sz. 139–149. pp.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Latinius Drepanius Pacatus dicsőítő műve,[1] melyet Theodosius[2] császárhoz írt, a *Panegyrici Latini*[3] gyűjtemény legkésőbbi darabja. A szerző gall származású kiváló szónok és költő, Burdigalában[4] vagy annak környékén született a 4. században.[5] Művét a gall provinciák küldötteként 389-ben mondta el Rómában Theodosius előtt, a császár Magnus Maximus[6] felett aratott győzelme alkalmából. Magnus Maximus *usurpator* (trónbitorló) volt 383–384 között, majd a nyugati birodalomrész uralkodója, vagyis legitim társcsászár 384–388 között.

A kutatók között az elmúlt évtizedekben vita folyt arról, hogy milyen vallású lehetett Pacatus, aki egyaránt barátja volt a keresztény Decimus Magnus Ausoniusnak[7] és a pogány hagyományokat követő Aurelius Symmachusnak.[8] Anne-Marie Turcan-Verkerk 2003-ban a Latomus Kiadónál megjelentetett egy csaknem kétszáz oldalas monográfiát *Un poète Latin chrétien redécouvert: Latinius Pacatus Drepanius, panégyriste de Théodose* (Egy újonnan felfedezett keresztény latin szerző: Latinius Pacatus Drepanius, Theodosius panegyristája) címmel. Ebben a műben – alapos kutatási munka, a szövegkiadások elemzése és a szöveg belső vizsgálata alapján – arra az újszerű,

---

[1] Az ünnepi, dicsőítő beszédet, a *panegyricus*t eredetileg ünnepi gyülekezet előtt mondták el. A beszédnek ekkor nem volt gyakorlati célja, csak a hallgatóságot kívánta lelkesíteni vagy gyönyörködtetni. Rómában a műfaj eredetét a *laudatio funebris*ben kell keresnünk. Cicero bővítette ki az elhunyt dicséretét az élők magasztalásával. A császárkorban a korábban a *senatus*nak és a népnek kijáró beszéd már az uralkodót illette meg. A szöveg kiadása: Galletier 1955; Nixon – Rodgers 1994. Pacatus művéből fordításrészletek megjelentek már: Székely 2013; Székely 2015; Székely 2018a; Székely 2018b; Székely 2018c; Székely 2018d.

[2] Római társcsászár Keleten 379. 01. 19. – 392. 05. 15. között, majd gyakorlatilag egyedüli császár haláláig, 395. 01. 17-ig (Kienast 2004. 337–341).

[3] A *Panegyrici Latini* (latin *panegyricus*ok) tizenkét beszédet tartalmazó gyűjtemény, amely a Kr. u. 4. század végén Galliában nyerte el ma ismert formáját. A 15. században előkerült antik válogatás élén, mintegy modellként, az ifjabb Plinius Traianus római császárhoz írott beszéde áll. A többi beszédet gall szónokok írták különböző császárokhoz: Mamertinus Maximianushoz (289, 291), Nazarius Constantinushoz (321), Claudius Mamertinus Iulianushoz (362) és Pacatus Theodosiushoz (389). A Gallia Lugdunensis *praefectus*ának az augustodunumi iskolák helyreállításáról szóló beszédét Eumenius 298 körül írta. A 297-ben Constantiushoz írt és a 307-ben, 310-ben, 311-ben Constantinushoz írt beszédek szerzőit nem ismerjük név szerint. E beszédek trónra lépési évfordulókra, uralkodói kegyek megköszönésére és hasonló alkalmakra készültek. Magyarul olvasható Nazarius beszéde Constantinushoz (ford. Varga T. – Havas L.: Havas 2007. 727–759); Maximianus és Constantius dicsőítése (ford. Gönczi G. és Szabó Á.: Székely 2016. 5–30). A *panegyricus*okhoz újabban lásd: Rees (szerk.) 2012.

[4] Ma Bordeaux (Franciaország).

[5] Pacatus életéhez lásd: Galletier 1955. 48–63; Nixon 1994. 437–447.

[6] Flavius Magnus Maximus (kb. 335 – 388. aug. 28.). Lásd ehhez: Baldus 1984. 175–92; Elbern 1984.

[7] Decimus Magnus Ausonius (Burdigala 310 – 392 körül), a kiváló latin költő, keresztény vallású volt. Apja Valentinianus császár udvari orvosa, később Illyricum *praefectus*a volt. Ausonius először jogi tanulmányokat folytatott, és mint ügyvéd működött, később szülővárosában az ékesszólást tanította. Valentinianus 365-ben rábízta fia, Gratianus nevelését, majd *quaestor*nak és *praefectus praetorio*nak nevezte ki. Pályafutásának csúcsaként Gratianus 379-ben *consul*i méltósággal tüntette ki. Császári tanítványának halála után szülőföldjére vonult vissza és csak az irodalomnak élt; 392-ben vagy a következő években halt meg, de bizonyosan 400 előtt.

[8] Quintus Aurelius Symmachus (342 körül – 402/403) római szenátor és rétor. A római szenátus konzervatív, pogány irányzatának vezető alakja. Apja az előkelő L. Aurelius Avianus Symmachus volt. Symmachus Valentinianus császárhoz két *panegyricus*t is írt. 373-ban Africa helytartója, 384–85-ben Róma elöljárója *(praefectus urbi).* Az egyik lányát feleségül adta Nicomachus Flavianus szenátorhoz, ezt követően Symmachus a szenátus első emberének számított. Tekintélye miatt őt bízták meg, hogy először Gratianusnál, majd II. Valentinianus császárnál járjon közben, hogy a szenátus épületében álló, és Augustus által Kr. e. 29-ben emelt Victoria-oltárt *(ara Victoriae)* az eredeti helyén tartsák meg. Ellenfele, Ambrosius azonban végül meggyőzte II. Valentinianust, hogy távolítsák el azt. Symmachus 388-ban Magnus Maximust támogatta, *panegyricus*t is írt hozzá (Sym. *Ep.* 11. 13). Maximus halála után visszakerülhetett a politikai életbe, 391-ben *consul*i méltóságot töltött be.

szenzációsnak mondható következtetésre jut, hogy Pacatus nevéhez köthető a *De cereo paschali* című keresztény szellemű költemény is.[9] A felfedezés igen jelentős, mert a kutatók eddig úgy tudták, hogy Pacatus költeményei közül nem maradt fenn semmi, a Theodosiushoz írt *panegyricus*t tartották egyedüli ránk maradt művének.

A *De cereo paschali* vers régóta ismert, de tévesen egy 9. századi költőnek, Lyoni Florusnak tulajdonították. A költemény egyetlen, 9. századi kézirat másolatban maradt fenn, amely gall szerzők munkáit tartalmazza: Claudius Marius Victor, Ausonius, Nolai Paulinus műveit, majd Drepanius költeményét, és ezt követik Florus versei. Turcan-Verkerk kimutatja, hogy a kézirat 16. századi kiadásában Fabricius volt az, aki félreértés nyomán létrehozza a Drepanius Florus nevet – ilyen nevű személy tudomásunk szerint nem létezett –, és a *De cereo paschali* költeményt is Florusnak tulajdonítja. A vers azonban a galliai késő antik szerzők munkáival mutat szoros párhuzamot. A költemény elemzése alapján Turcan-Verkerk úgy gondolja, hogy Drepanius Pacatus keresztény volt.[10] Ezt a nézetet elfogadja Alan Cameron is 2011-ben Oxfordban megjelent *The Last Pagans of Rome* (Róma utolsó pogányai) című munkájában.[11]

A *Panegyricus*ban azonban olyan kifejezéseket, leírásokat találunk, amelyek nehezen egyeztethetőek össze a keresztény szemlélettel. A Hispania dicséretéről szóló 4. *caput* végén például Pacatus köszönetet mond azért, hogy Theodosius, ez a látható isten világra jött: *„Átengedi az elsőséget Hispaniának Kréta földje, mely a gyermek Jupiter bölcsőjéről híres, Délos, ahol az isteni ikrek tanultak járni,*[12] *és Théba, mely az itt nevelkedett Herculesről nevezetes. A mendemondáknak nem tudunk hitelt adni; Hispania azonban olyan istent adott nekünk, akit láthatunk."*[13]

A mű további pontjain nevezi istennek, isteninek Theodosiust különböző tulajdonságai miatt. A 21. fejezetben így ír Pacatus: *„tehát bárki járul eléd kérelmezőként, az még visszautasítás esetén is – ami ritkán történik meg – azzal a tudattal távozik, hogy istenséget látott."*[14] A 6. *caput*ban: *„Csak neked, Császár, legyen ez a titok felfedve, aki az isten társa vagy."*[15] A 18. *caput*ban (4): *„Vajon te magad emlékezteted magadat, vagy – amint a felségedhez tartozó istenről mondják,*[16] *hogy ott ülnek mellette írótáblájukkal a Párkák – valamiféle isteni erő áll rendelkezésedre, hogy feljegyezze szavaid és emlékeztessen rájuk?"*[17] A 6. fejezetben ezt írja: *„ilyennek kell lennie annak, akit imádnak a népek, akihez a személyes és nyilvános imákat intézik az egész világon, akitől a hajózni készülő nyugodt tengert kér, az utazásra készülő biztonságos hazatérést, a csatába*

---

[9] Turcan-Verkerk 2003. 9–12.

[10] Turcan-Verkerk 2003.

[11] Cameron 2011. 228.

[12] Apollo és Artemis.

[13] Pac. 4. 5: *Cedat his terris terra Cretensis parvi Iovis gloriata cunabulis et geminis Delos reptata numinibus et alumno Hercule nobiles Thebae. Fidem constare nescimus auditis; deum dedit Hispania quem videmus.* A Pacatus részleteket saját fordításban közlöm.

[14] Pac. 21. 2: *quisquis ille consultor est, etiamsi meruerit (quod est rarum) repulsam, ferat tamen visi numinis conscientiam.*

[15] Pac. 6. 4: *Tibi istud soli pateat, imperator, cum deo consorte secretum.* Lásd még: *Pan.* 12. 2. 4–5. *Deus consors* megjelenik még: *ILS* 583. Nixon a *consors* használatát hasonlónak tartja a késő római korban gyakran használt *comes* kifejezéshez. (Nixon 1994. 455.).

[16] Utalás a császár Iovius méltóságnevére. (Jupiter)

[17] Pac. 18. 4: *Vtrum tamen ipse te admones an, ut illi maiestatis tuae participi deo feruntur adsistere Fata cum tabulis, sic tibi aliqua vis divina subservit, quae quod dixeris scribat et suggerat?*

készülő szerencsés előjelet".[18] A 10. *caput*ban: *„Az isteni lények bizonyosan folytonos mozgásnak örvendenek, és az örökkévalóság állandó tevékenységgel serkenti magát, és bármit hívjunk is mi halandók tevékenységnek, az a te természeted."*[19]

Pacatus szerint létezik valamiféle istenség – akinek nem határozza meg a természetét –, aki beavatkozik az emberi dolgokba, hogy megmentse a római provinciákat vagy a Maximus által veszélyeztetett nyugatot, és akinek a véleménye egyezik a császáréval.[20] Ez az istenség: *„minden dolgok alkotója"* (4. 2),[21] a *„legfőbb istenség"* (21. 1).[22]

A legfőbb istenségről, az „Egyről" ír Plótinos, a neoplatonista filozófia 3. századi megteremtője,[23] és a 4. században Ammianus Marcellinus is.[24] A 4. századi pogány római arisztokrácia tagjaira a neoplatonista filozófiával átitatott henoteizmus volt a jellemző.[25] A henoteizmus kifejezést Friedrich Max Müller (1823–1900) német nyelvész, filológus, orientalista, oxfordi egyetemi tanár alkotta meg arra a vallási nézetre, amikor valaki egy istent imád, de elismeri más istenek létezését is.[26] A Római Birodalomban a 3. századtól kezdve terjedt el ez a vallási irányzat, jellegzetes példája a több császár által is támogatott *Sol Invictus* kultusza, amelyben az elfogadott pogány istenségek közül kiemelkedik legfelsőbb istenségként a Nap.[27]

Pacatus a 37. *caput*ban leírja, hogy a Maximus elleni polgárháború egy győzelme után Emonából[28] kiözönlöttek az emberek a győztes Theodosius köszöntésére. Az ünneplő menetben a szerző felsorolja a hófehér ruhájú *senator*ok mellett a bíbor ruhás méltóságteljes *flamen*eket és a hegyes süvegeikben ékeskedő papokat is.[29] Vagyis a régi római vallás papi személyei köszöntik Theodosiust, keresztény papokat azonban nem említ Pacatus.

A példák alapján elmondhatjuk, hogy Pacatus a *panegyricus* 389-ben történő megírása idején nem volt ideológiailag elkötelezett a kereszténység iránt. A *Panegyricus*ban számos helyen felfedezhetőek korának együtt élő, egymásra is ható vallási, ideológiai nézetei és az ezzel kapcsolatos

---

[18] Pac. 6. 4: *talem esse debere qui gentibus adoratur, cui toto orbe terrarum privata vel publica vota redduntur, a quo petit navigaturus serenum peregrinaturus reditum pugnaturus auspicium.* Közvetlenül a császárhoz imádkozni inkább a hagyományos uralkodó kultuszra jellemző, egy keresztény császár esetében meglepő számunkra. A kutatók körében nagy vitát kavaró mondat (lásd: Nixon 1994. 456.).

[19] *Pac.* 10. 1: *Gaudent profecto perpetuo divina motu, et iugi agitatione se vegetat aeternitas, et quidquid homines vocamus laborem vestra natura est.*

[20] Galletier 1955. 50.

[21] Pac. 4. 2: *Nam primum tibi mater Hispania est, terris omnibus terra felicior, cui excolendae atque adeo ditandae impensius quam ceteris gentibus supremus ille rerum fabricator indulsit.*

[22] Pac. 21. 1: *Sed quod facere magnas urbes ingressi solemus, ut primum sacras aedes et dicata numini summo delubra visamus,...*

[23] Plót. *Enn.* 2. 9. 3. A neoplatonizmushoz lásd: Wallis 2002. A kötetben megtalálható a nemzetközi és hazai újplatonizmus-kutatás bibliográfiája is. Augustinus a legveszélyesebb pogányoknak tartja a neoplatonistákat, lásd: Aug. *De civ. Dei* 8. 5–22.

[24] Amm. Marc. 14. 11. 24–26. Lásd még: Lippold 1968. 246–247.

[25] Lásd: *Mitchell – Van Nuffelen* 2010a. Chaniotis inkább megateizmusnak nevezi, mivel véleménye szerint az egyetlen-egy nagy istenség kiemelt imádása jellemzi ezt a vallási irányzatot: Chaniotis 2010. 112–140. A témához lásd még: Athanassiadi – Frede 1999; Mitchell – Van Nuffelen 2010b.

[26] A témához lásd még Henk Versnel munkásságát (Mitchell – Van Nuffelen 2010a.).

[27] Lásd még: Iulianus császár Himnusz a Naphoz, a mindenség királyához című műve. Fordította: Buzási G. (Buzási 2018. 78–100). Iulianus a neoplatonista szellemiségű henoteista irányzat kiemelkedő alakja.

[28] Ma Ljubljana (Szlovénia).

[29] *Quid ego referam pro moenibus suis festum liberae nobilitatis occursum, conspicuos veste nivea senatores, reverendos municipali purpura flamines, insignes apicibus sacerdotes?*

toposzok. Az évekkel később keletkezett *De cereo paschali* megírásakor viszont már valóban keresztény elemek olvashatóak Pacatus költeményében. Theodosius valláspolitikájának változása nyilvánvalóan meghatározza ezt a szemléletváltást. A császár uralkodásának első szakaszában ugyanis a pogányokkal szemben türelmet tanúsított: a pogány áldozatbemutatást és a jóslást ugyan megtiltotta, de a többi pogány vallási szertartás végzését nem gátolta. Nem záratta be a pogány templomokat, nem lépett fel a pogány kultúra ellen. A pogány szerzők ezekben az években általában pozitívan értékelték Theodosius valláspolitikáját.[30] A császárnak ekkor még szüksége volt a pogány érzelmű római arisztokrácia támogatására. 389 és 391 között azonban Theodosius valláspolitikája radikálisan megváltozott, feltehetően Ambrosius erőteljes hatására: ettől az időponttól kezdve több rendeletet is kibocsátott, melyek a pogány istentisztelet valamennyi formáját szigorúan betiltották; semmiféle pogány rítust, vallási szertartást nem volt szabad tovább végezni.[31] Új időszak következett a régi római hit követői számára: tiltás, büntetés, bebörtönzés, vagyonelkobzás, szentélyeik bezárása és lerombolása, ami alapján érthetővé válik a költő hangnem változása.

A tanulmány következő részében Pacatus *Panegyricusa* 15–20. *caput*jainak első magyar fordítását közlöm. Ebben a részletben Pacatus először is a Theodosius alatti nagyarányú kinevezésekkel foglalkozik (15. *caput*). A császár hivatalba lépése után megsokszorozta az *illustr*i rangján álló katonai parancsnokokat *(magistri militum),*[32] és a császár magántanácsának *(consistorium)* tagjait. Jelentős pozíciókba kerültek a császári család tagjai; így például Theodosius feleségének, Flaccillának a sógorát, Nebridiust, a császári magánvagyon kezeléséért felelős magas rangú tisztségviselőnek nevezték ki *(comes rerum privatarum);* ezt a tisztséget 382–384 között töltötte be.[33] Flaccilla unokaöccse pedig birodalmi pénzügyminiszter *(comes sacrarum largitionum)* címet kapott.[34] Theodosius és Flaccilla is hispaniai származású volt, a 380-as években több hispaniai rokonuk került be Constantinopolis társadalmi és politikai elitjébe.[35] A Theodosius alatti nagyarányú kinevezések kritikájáról és a vádról, hogy ára volt a hivataloknak, Zosimus írt (4. 27–28). A pogány érzelmű szerző azonban egy másik helyen (4. 45) kifejezetten dicséri a császárt bizonyos kinevezések miatt. Az *Epitome de Caesaribus* ismeretlen szerzője kedvezően ítéli meg Theodosius nagylelkű és jó érzékkel megtett kinevezéseit, bár kiemeli, hogy azokhoz volt igazán kegyes, akikhez személyes kapcsolat fűzte, vagy akik a legnehezebb időkben is bizonyították hűségüket a császár iránt (48. 9).[36]

Pacatus *Panegyricus*ában több helyen is beszél az uralkodói erényekről.[37] A 15–20. *caput*okban dicséri Theodosius *amicitiá*ját: jóindulatát, megbecsülését és bőkezűségét barátai iránt. Ugyanakkor

---

[30] Lásd ehhez: Ensslin 1953. 23–28; Errington 1997. 398–443; Sáry 2009. 18–19.

[31] Sáry 2009. 22–24.

[32] Lásd ehhez: Demandt 1970. Sp. 553–790.

[33] *PLRE* 1. 620: Nebridius 2.

[34] *PLRE* 1. 620: Nebridius 3. Az ifjú Nebridius Arcadiusszal és Honoriusszal együtt nevelkedett a palotában (Jer. *Ep.* 79. 2. 1; 79. 5. 2.). Salvinát, Gildo lányát vette feleségül (392–394 között).

[35] Holum 1989. 22–23.

[36] *Clemens animus, misericors, communis, solo habitu differre se ceteris putans; in omnes homines honorificus, verum effusius in bonos; simplicia ingenia aeque diligere, erudita mirari, sed innoxia; largiri magno animo magna; amare cives vel privato contubernio cognitos eosque honoribus pecunia beneficiis ceteris munerare, praesertim quorum erga se vel patrem aspero casu officia probaverat.*

[37] Pl. 11–13. *caput*ok. Lásd még: Galletier 1955. 55; Lippold 1968. 237–241; Nixon 1994. 462.

kiemeli a császár takarékos életmódját (20.), azt, hogy betartja ígéreteit, és dicséri kitűnő emlékezőképességét is (18. *caput*).

A 20. *caput*ban a régi római hagyományokat, a királyság végét és Brutus alakját újraértelmezve markáns szemléletváltás érhető tetten. Brutus *consul*sága, amely a zsarnoki királyság helyébe lépő, szabadnak tartott köztársasági intézmény szimbólumává vált, Pacatus újszerű értelmezésében alulértékelődik. Ez a szemléletváltás első olvasatra merésznek hat, s talán korábban megdöbbenést keltettek volna ezek a szavak, a szövegben azonban pozitív kicsengésűek, és valószínűleg tetszést arattak még Rómában is. A polgárháború szülte zűrzavar helyébe lépő rend, az erőskezű, de ugyanakkor kegyesnek is mondott kormányzás politikája dicsfénybe vonhatta az egyeduralkodót, s Pacatus szerint Theodosius uralkodása boldogságot, biztonságot és szabadságot hozott a Római Birodalomnak.

Fordítás

Pacatus: *Panegyricus Theodosius császárhoz* 15–20.

15. Mindazonáltal, bár ezek és más ehhez hasonlók bizonyosan formálták az emberek szokásait és intézményeit, úgy érzem, semminek sem volt nagyobb része a bűnök elutasításában és az erény követésében, mint annak a ténynek, hogy mindig példát mutattál azoknak a férfiaknak, akiknek az utánzására általánosan törekedni kell: ahogyan neked engedelmes és könnyen kezelhető tanítványaid voltak, éppen úgy követendő mesterei is a többieknek.[38] Nem is említve azokat, akiket a kezdődő uralkodás első napja kínált fel neked, s akik olyan erényekkel voltak fölvértezve, hogy látszott: nem a létszám kedvéért lettek felfogadva, hanem inkább a kínálat színe-java volt. Azután pedig micsoda derék férfiakat választottál ki, hogy rájuk bízzad a tartományok védelmét, a legfontosabb katonai tisztségeket és a titkos terveidet![39] És így, mivel kettős kiválasztás történt – egyfelől a te megítélésed, másfelől a végzet által –, nem tudható, hogy vajon a bölcsességed vagy a szerencséd látott el téged jobb emberekkel; mert olyanokat örököltél és fogadtál fel, hogy az előbbiek érdemesek voltak rá, hogy megtartsd, az utóbbiak pedig, hogy a szolgálatodba fogadd őket.

16. Gondolta-e valaha bármely császár, hogy a barátság ápolása uralkodói erénynek kellene hogy számítson? Ez alantas erény volt, kétséges, hogy egyáltalán erénynek számítható-e, és nem palotákhoz, hanem falusi házakhoz méltó. Ezért könnyebben találsz olyan uralkodót, aki a kincstárból pénzt hoz elő, mint aki hűséget a lelkéből. A legkiválóbb császár gazdaggá tehetett, de nem adott megbecsülést; tudta, hogyan segítsen, de nem tudta, hogyan szeressen. Te a barátságot, amit azelőtt egyszerű emberekkel kapcsolatban emlegettek, nem csupán meghívtad a palotába, de bíborba

[38] Plinius is azt mondja (*Pan. Traian.* 45. 5), hogy a *princeps* olyan tanítómester, aki tanít, és akit engedelmesen követnek *(atque, ut ita dicam, sequaces sumus)*.

[39] Pacatus megkülönbözteti a civil kormányzókat, akik a *clarissim*i rendjébe tartoznak, és a hadvezéreket, akik a katonai hatalomhoz tartoznak. Theodosius megsokszorozta az *illustri* rangján álló *magistri militum*okat, és a császár magántanácsának tagjait *(consistorium)*. A Theodosius alatti nagyarányú kinevezések kritikájáról és a vádról, hogy ára volt a hivataloknak (ld. Zos. 4. 27–28), a 4. 45-ben azonban kifejezetten dicséri bizonyos kinevezések miatt. Az *Epit.* 48. 9 kedvezően ítéli meg a nagylelkű és jó érzékkel megtett kinevezéseket.

öltöztetted, arannyal és drágakövekkel ékesítetted, és trónra ültetted. Tettekkel, nem csak szavakkal erősítetted meg, hogy egy *princeps* érzéseinek annál jóindulatúbbnak kell az alattvalók felé lennie, minél nagyobb a vagyona, mert egyforma hűséggel és nagylelkűséggel cselekedsz, és császárként megadod a barátaidnak, amit egyszerű polgárként kívántál nekik. Bár mire is vágyódhatnának még, ha az uralkodásod alatt már így is elnyertek mindent? És most nem azokról a hivatalokról beszélek, amiket a császárnak át kell másra ruháznia. Valakinek hadvezérré kell emelkednie, mert a táborok fegyelme ezt kívánja. Valaki helytartó lesz, hiszen a tartományoknak is kell vezető. Kell *consul* is: az évnek nevet kell adni. Így ezeknek a legfőbb és legszebb jótéteményeknek az esetében a kinevezőt is éri valami előny. Te azonban újfajta bőkezűséggel olyan tisztségeket juttattál a barátaidnak, amelyek teljességgel csak azokat illették, akikre ráruháztad azokat, és belőlük semmi sem háramlott vissza rád, legfeljebb az adakozás öröme. Bár voltak otthon fiaid, az állam ikerreménységei és szeme fényei, mégis elhalasztottad a tisztségekkel való felruházásukat, és a barátaidat ékesítetted a consuli címmel. Herculesre, ha az az isteni férfi és a közboldogság létrehozója, apád élne, mi mást várna el a fiától, mint hogy többre tartsad az unokáinál? Ezért te úgy viselkedtél a barátaiddal, aminél jobbat apádnak sem adhattál volna. Ó, micsoda egyedülállóan okos terve volt ez a te jóakaratodnak! Az idő révén növelted meg azt a méltóságot, amit nagyságban már nem lehetett gyarapítani. A barátaid *consul*ok lettek a fiaid előtt, mert nem lehetnek többek *consul*oknál.

17. Menjen most a dicsekvő régi kor, és hencegjen az irodalmi munkákban elterjedt példákkal. Hirdesse Pirithous[40] hűségét és dicsérje a phocisi ifjú[41] minden színpadon megénekelt odaadását. Pinthiasról és Damonról is beszéljen,[42] ha tetszik, akik közül az egyik biztosítékként kínálta fel magát a barátja halálánál, a másik a biztosítékkal kötelezett halállal való találkozásnak sietett elébe. Ha el is hisszük, hogy ezek a történetek igazak, bár a költők kitalálásokkal díszítették őket, hogy minél nagyobb tapsot kapjanak a színpadon, és hitelességüket az idő múlásának köszönhetik, vajon feszíthetjük-e tovább hiszékenységünk annál, mint hogy azt higgyük, hogy ezek a férfiak, akiket barátságuk ruház fel tisztelettel, a barátaik iránt elkötelezettebbek voltak, mint saját maguk felé? De mivel a természet törvénye szerint fiainkat majdnem mindig jobban szeretjük, mint magunkat, minden példán túltett az, aki a barátait elébe helyezte a fiainak, akiket jobban szeretett magánál is. Te bizony még a lekötelezettjeid zavarát is enyhíted, amikor arra törekszel, hogy amit a tieidnek adsz, az ne juttatásnak, hanem törlesztésnek tűnjön. Legyen hát meg, amit kérsz, a jótéteményként kiosztott összegeket fogjuk fel a te akaratod szerint, és ne kifizetésnek, hanem visszafizetésnek tekintsük őket. Mikor olyan embereket, akiket alig ismersz, vagy akár csak egyszer találkoztál velük, olyan tisztségekkel teszel gazdaggá, amelyekkel barátaid is elégedettek lennének, nem azt kívánod mindenkinek megmutatni, hogy a barátod az, aki jó ember? Akire bármilyen közhivatalt bíztak, jutalmat kap és megfelelően megfizetik. Magára vessen hát az elhanyagoltan, homályban heverő erény, mert nem mutatta meg magát, hogy elismerhessék. A lelkiismereted számára elég annyi, hogy aki bizonyított, azt el is ismerték.

---

[40] Pirithous (Peirithoos) – a lapithák királya, Theseus barátja. Hűségesen kitartott Theseus mellett, sőt kész lett volna barátjáért életét is feláldozni.

[41] A phocisi ifjú Pylades, Orestes barátja.

[42] Lásd ehhez: Val. Max. 4. 7; Cic. *de off.* 3. 10. 45.

18. Szeretném azonban, ha elmondanád, hogy amikor azokat az ígéreteidet, amiket sok embernek tettél, teljesíted, honnan tudod, hogy kinek mit ígértél, hogyhogy nem zavar össze az államügyek gondja és jótéteményeid tömege, hogyhogy nem vagy soha szűkmarkúbb vagy késlekedőbb, csalódást okozva valakinek a szívességeid teljesítésének idejével vagy módjával. Melyik az a becsületes adós, aki olyan pontosan fizeti vissza az adósságát a megbeszélt napon, mint ahogyan te betartod, amit ígértél? Arra viszont nem is gondolsz, hogy a feledékenyeknek felródd a hibájukat. Minden nap megszámláljuk jótéteményeidet, emlékezetünkbe vessük azokat, és hogy külön-külön ne fenyegessen a feledés, egymással is megosztjuk őket; mégsem találhatunk senkit sem, akinek a reményeit és elvárásait – nem mondom, hogy meghiúsítottad, hanem akár csak késleltetted volna, ami pedig sokkal enyhébb panasz. Azt gondolod, *Imperator,* hogy csupán jótéteményeidet csodálom? Emlékezetedet is csodálom. Hortensius, Lucullus vagy Caesar rendelkezett-e valaha olyan begyakorolt emlékezőképességgel, mint a te szent elméd, amely ott helyben és azonnal, amikor csak akarod, felidézi minden ígéretedet? Vajon te magad emlékezteted magadat, vagy – amint a felségedhez tartozó istenről mondják,[43] hogy ott ülnek mellette írótáblájukkal a Párkák – valamiféle isteni erő áll rendelkezésedre, hogy feljegyezze szavaid és emlékeztessen rájuk? Nem hagyja el ígéret az ajkaid anélkül, hogy az ígéretedet biztosítékkal támasztanád alá, és tettekkel erősítenéd meg a szavaid. Senki, de senki nem hiszi, hogy a szívességeket, amikben részesítetted, akkortól kell számítani, amikor megtetted őket, mert annyira biztosak az ígéreteid, hogy már akkor teljesültnek tekintik őket, amikor elhangzottak.

19. Már az, hogy előre ígérsz, vajon nem a legtisztább elme legfőbb őszinteségéből fakad? Mert hát milyen lélekre vall, hogy nem csüggeszted el az embereket kívánságukban, és nem támasztasz mindenféle nehézséget az ajándékozásban, hanem bejelented, hogy mit fogsz adni, hogy minél teljesebb lehessen a jótétemény érzése, és a hirtelen jó szerencse ne ijessze meg az embereket, szinte hálátlanná téve őket? Az elménk ugyanis képtelen a váratlan érzelmeket kezelni, ezért az öröm úgyszólván fájdalomként, idegenül hat, ha hirtelen jön. Vajon a jól ismert kegyességű római anya, akit megrémített a cannaei szerencsétlenség híre, nem dermedt-e halálra elsiratott fia visszatérésekor, nem tudván elviselni a veszteség fölébe kerekedő örömet? És mivel ismered a mennyek és a természet titkait, inkább azt akarod, hogy várt szívességeket kapjanak az emberek, nem pedig váratlan meglepetéseket. S nem is ok nélkül. Mert a hirtelen sikerek szökevény öröme ahogy megszáll, úgy el is hagy; tartósabb a boldogság, ha úgy várjuk, hogy biztosak vagyunk az érkezésében. S így, mivel mostanáig a természet úgy szabta meg, hogy az ember tudatlan maradjon a jövőbeni jó szerencséjével kapcsolatban, és csak akkor kezdjen örülni a boldogságának, amikor valóban boldog lesz, te, amikor előre megígérted, hogy mit fogsz nekik adni, olyan időt fedeztél föl, amitől a természet megfosztott minket, úgyhogy akik eddig csak a már elnyert dolgokban lelték örömüket, most a megszerzésre váró dolgoktól is boldogok lesznek.

20. Mivel egyforma jóindulattal több embert akartál megbecsülésben részesíteni, mint ahány tisztség rendelkezésre állt, a lehetőségeid pedig szűkebbek voltak, mint a szándékod, és ez a mégoly hatalmas birodalom sem tudott a szellemedhez fölérni, ezért elismeréssel vigasztaltad meg, akit még nem léptettél elő valamely tisztségre; és nem tudom, hogy egyeseknek nem volt-e elegendő már maga ez a vigasztalás is. Akadt olyan, akit a megszólítás tüntetett ki, a másik vacsorameghívást

[43] Utalás a császár Iovius méltóságnevére (Jupiter).

kapott, a harmadik csókban részesült.[44] Így mindenkinek, aki az uralkodásod esetén joggal remélhetett magának valamit, vagy jutott is valamilyen méltóság, vagy kárpótolta őt az emberséged. Az emberséged, mondom, ami olyan kivételes egy uralkodóban, mint amennyire ritka. Mivel ugyanis a gőg a sikeresek elválaszthatatlan kísérője, alig találsz olyat, aki bővelkedik a szerencsében, de híjával van a kevélységnek. Pedig őseink annyira irtóztak ettől a tulajdonságtól, hogy súlyosabban megvetették, mint a rabszolgaságot, és annyira nem tudták elviselni, hogy a harcias Tullus, a vallásos Numa és az alapító Romulus után még a nevét is meggyűlölték a királyságnak.[45] Végül magát Tarquiniust a legsúlyosabb gyalázatként ezzel a szitokszóval sújtották: a fékeveszetten kicsapongó, mohóságtól elvakult, mértéktelenül kegyetlen és őrült módjára dühöngő embert gőgösnek nevezték el, és úgy gondolták, hogy ez elegendő megbélyegzés lesz. De ha a természet rendje megengedné, hogy Brutus, a római szabadság oltalmazója és a királyi cím gyűlölője visszatérjen a kéréssel nyert életbe és megfigyelje a te korodat, amelyet áthat és betölt az erényre, a takarékosságra és az emberségre való törekvés, míg a kevélységnek, a kéjvágynak és a kegyetlenségnek a legkisebb nyoma sincs; vagy ha téged magadat látna, amint a köz- és a magánéletben egyaránt a régi vezérek szigorúsága, a papok tisztasága, a *consul*ok mértékletessége és a hivatalra pályázók nyájassága szerint élsz, akkor bizonyosan meggondolná magát ennyi idő után és elismerné, hogy a római méltóság és szabadság jobb állapotban van a te uralkodásod, mint volt az ő *consul*sága alatt, ezért kénytelen lenne elismerni, hogy csak Tarquiniust kellett volna eltávolítani, nem a királyságot.

Felhasznált irodalom

Albrecht, M. von (2004): *A római irodalom története.* I–II. Ford. Tar Ibolya. Budapest.

Athanassiadi, P. – Frede, M. (eds.) (1999): *Pagan Monotheism in Late Antiquity.* Oxford.

Baldus, H. R. (1984): Theodosius der Grosse und die Revolte des Magnus Maximus: *Chiron* 14, 175–92.

Buzási G. (2018): Iulianus császár: Himnusz a Naphoz, a mindenség királyához (Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Buzási G.). *Ókor* 17/1, 78–100.

Cameron, A. (2011): *The Last Pagans of Rome.* Oxford.

Chaniotis, A. (2010): Megatheism: The Search for the Almighty God and the Competition of Cults. In: Mitchell, S. – Van Nuffelen, P. (eds.) 2010. *One God. Pagan Monotheism in the Roman Empire.* Cambridge, Cambridge University Press. 112–140.

Curran, J. (1998): „From Jovian to Theodosius": A. Cameron – P. Garnsey (eds.): *The Cambridge Ancient History. Vol. 13: The Late Empire, A.D. 337–425.* Cambridge.

[44] Érezhető a fokozatosság: az uralkodói csók csak a protokoll szerint először belépőknek járhatott és ez volt a lehető legnagyobb elismerés.

[45] Arra utal, hogy a sok kiváló tulajdonsággal bíró uralkodó után egy is képes volt semmivé tenni a királyi cím iránti tiszteletet pusztán azzal, hogy gőgös volt.

DEMANDT, A. (1970): *„Magister militum": Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (RE). Supplementband XII. Stuttgart, Sp. 553–790.

DEMANDT, A. (1988): *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian (284–565 n. Chr.).* München.

ELBERN, S. (1984): *Usurpationen im spätrömischen Reich.* Bonn.

ENSSLIN, W. (1930): Maximus: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (RE). XIV, Sp. 2546–2555.

ENSSLIN, W. (1953): *Die Religionspolitik des Kaisers Theodosius des Großen.* München.

ERRINGTON, R. M. (1997): Christian Accounts of the Religious Legislation of Theodosius I. *Klio* 79, 398–443.

GALLETIER, E. (1955): *Panégyriques Latins.* Paris.

GRINDA, F. (1916): *Der Panegyrikus des Pacatus.* Strassburg.

HAVAS L. (szerk.) (2007): *Uralkodó és polgár antik tükörben.* Debrecen.

HOLUM, K. G. (1989): *Theodosian Empresses. Women and Imperial Dominion in Late Antiquity.* Berkeley.

KIENAST, D. (2004): *Römische Kaisertabelle.* Darmstadt.

LEPPIN, H. (2003): *Theodosius der Große. Auf dem Weg zum christlichen Imperium.* Darmstadt.

LIEBESCHUETZ, J. H. W. G. (1990): *Barbarians and Bishops: Army, Church and State in the Age of Arcadius and Chrysostom.* Oxford.

LIPPOLD, A. (1968): „Herrscherideal und Traditionsverbundenheit im Panegyricus des Pacatus": *Historia* 17, 228–250

LIPPOLD, A. (1973): „Theodosius I": *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (RE). Supplementband XIII. Stuttgart, Sp. 837–961.

LIPPOLD, A. (1980): *Theodosius der Große und seine Zeit. 2.* Auflage. München.

MATTHEWS, J. F. (1975): *Western Aristocracies and Imperial Court A.D. 364–425.* Oxford.

NIXON, C. E. V. – RODGERS, B. S. (1994): *In Praise of Later Roman Emperors: The Panegyrici Latini.* Oxford.

Mitchell, S. – Van Nuffelen, P. (eds.) (2010a): One God. Pagan Monotheism in the Roman Empire. Cambridge, Cambridge University Press.

MITCHELL, S. – VAN NUFFELEN, P. (eds.) (2010b): Monotheism between Christians and Pagans in Late Antiquity. *Interdisciplinary Studies in Ancient Culture and Religion;* Vol. 12. Leuven.

PLRE I. (1971): JONES, A. H. M. – MARTINDALE, J. R. – MORRIS, J. (szerk.): *The Prosopography of the Later Roman Empire: Volume I. A.D. 260–395.* Cambridge.

REES, R. (szerk.) (2012): *Latin Panegyric.* Oxford.

RODGERS, B. (1981): „Merobaudes and Maximus in Gaul": *Historia* 30, 82–105.

SEECK, O. (1919): *Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr.* Stuttgart.

SEECK, O. (1921): *Geschichte des Untergangs der antiken Welt.* Stuttgart.

SÁRY P. (2009): *Pogány birodalomból keresztény birodalom. A Római Birodalom kereszténnyé válása a Codex Theodosianus tükrében.* Budapest.

SZÉKELY M. (2003): Theodosius amator pacis generisque Gothorum. Theodosius gót politikájáról: *Aetas* 18, 3–4, 24–32.

SZÉKELY M. (2013): Pacatus Theodosius császár dicsőítése c. mű szemelvényeinek fordítása: *Késő római szöveggyűjtemény,* szerk. SZÉKELY M. – ILLÉS I. Á. Szeged, 333–336.

SZÉKELY M. (2015): Szemelvények Pacatus Theodosius császár dicsőítése című művéből: *Aetas* 30/3, 121–126.

SZÉKELY M. (2016): Maximianus és Constantius dicsőítése. *Késő római szöveggyűjtemény 4. Documenta Historica 95.* Szerk. SZÉKELY M. Szeged.

SZÉKELY M. (2018a): Latini Pacati Drepanii Panegyricus Theodosio Augusto Dictus 1–14. caputok (Bevezetés és fordítás): *Antik Tanulmányok* 62, 97–109.

SZÉKELY M. (2018b): Pacatus: Theodosius császár dicsőítése (21–29) (Bevezetés, fordítás, jegyzetek): *Ókor* 17/1, 101–107.

SZÉKELY M. (2018c): Polgárháború 387/388-ban. Magnus Maximus és Theodosius küzdelme a hatalomért. (Pacatus 33–38. caputok): *Aetas* 33, 4, 125–133.

SZÉKELY M. (2018d): Pacatus: Theodosius császár dicsőítése (39–47) (Bevezetés, fordítás, jegyzetek): *Ókor* 17/3, 79–84.

TURCAN-VERKERK, A.-M. (2003): *Un poète Latin chrétien redécouvert: Latinius Pacatus Drepanius, panégyriste de Théodose*. Bruxelles.

WALLIS, R. T. (2002): *Az újplatonizmus.* Ford. Buzási G. Budapest.

WILLIAMS, ST. – FRIELL, G. (1994): *Theodosius. The Empire at Bay.* London.